

Behmenyâr'ın “Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ” Eseri Üzerine Bir İnceleme

(A Study on Bahmanyâr's Maqâla fî Ârâ' al-Maššâ'in fî Omûr al-Nafs wa Qowâhâ)

Sadi YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Assist. Prof., Bingöl University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Felsefe ve Din Bilimleri Philosophy and Religious Sciences
Bingöl | Türkiye Bingöl | Türkiye
sadiyilmaz@bingol.edu.tr orcid.org/0000-0002-7276-6393

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 15/Ağustos/2024 Received | 15/August/2024
Kabul Tarihi | 29/Kasım /2024 Accepted | 29/November/2024
Yayın Tarihi | 31/Aralık/2024 Published | 31/December/2024

Atıf | Cite as:

Yılmaz, Sadi. “Behmenyâr'ın Makale Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ Eseri Üzerine Bir İnceleme [A Study On Behmenyâr's Article Fî Ârâi Al-Mašshâ'iyyîn Fî Umûri Al-Nafs Wa Quwâhâ]”. Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat 12/2 (Aralık | December 2024), 487-504.

[https:// DOI: 10.51450/ ilmiyat.1533790](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1533790)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

A Study on “Bahmanyār's Maqāla fî Ārā' al-Maššā'in fî Omūr al-Nafs wa Qowāhā”

Abstract: This study examines the content of Bahmanyār 's article titled Maqāla fî ārā' al-maššā'in fî omūr al-nafs wa qowāhā'. Bahmanyār, one of the prominent students of Ibn Sina, is known to be a representative of the Meşşâî philosophy who embraced his philosophical ideas. It is known that Bahmanyār summarized the philosophical thoughts in Ibn Sina's fundamental philosophical works such as Ketāb al-Taḥşîl in a summary manner. The thoughts in Bahmanyār's work Maqāla fî Ārā' al-Maššā'in fî Omūr al-Nafs wa Qowāhā can be said to be a summary of the philosophical thoughts of Ibn Sina in general and specifically of Ketāb al-Taḥşîl . Indeed, he mentions in the introduction of the article that he gathered the views of Meşşâî scholars on the faculties of the soul and related topics and based it on the books written in this field. Bahmanyār, emphasizing that the soul is a different entity from the body due to the emergence of different actions from the soul in the context of the concept of matter, believes that the existence of the soul is not before the body, but with the body. Bahmanyār, who discusses perception in the context of the concept of the soul, explains perception in three parts: perception of entities other than God, perception of the souls of stars, and perception of souls in the sub-lunar realm. In the context of the perception of the soul, the philosopher believes that each perception is different and that reason and revelation are different from each other. At the end of the treatise, Bahmanyār discusses the concepts of pleasure and pain, arguing that pleasure is the perception of what is appropriate and pain is the perception of what is inappropriate. Only one copy of Bahmanyār 's relevant treatise has survived to the present day.

Keywords: İslamic Philosophy, Bahmanyār, Nafs, faculties of the soul, Perception.

Behmenyâr'ın “Makâle Fî Ārâi'l-Meşşâiyîyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ” Eseri Üzerine Bir İnceleme

Öz: Bu çalışmada Behmenyâr'ın Makâle Fî Ārâi'l-Meşşâiyîyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ adlı makalesinin içeriği incelenmektedir. İbn Sînâ'nın en önde gelen öğrencilerinden biri olan Behmenyâr'ın onun felsefî düşüncelerini benimseyen Meşşâî felsefe temsilcisi olduğu bilinir. Behmenyâr'ın, felsefî eseri Kitâbu't-Taḥsîl'i İbn Sînâ'nın eş-Şifâ, el-İşârât ve't-Tenbâhât, Kitâbu'n-Necât ve Dânişnâme-i 'Alâî gibi temel felsefî eserlerdeki felsefî düşünceleri özet nitelikte telif ettiği söylenebilir. Behmenyâr'ın Makâle Fî Ārâi'l-Meşşâiyîyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ isimli eserindeki düşüncelerinin de özelde et-Taḥsîl'in genelinde ise İbn Sînâ'nın felsefî düşüncelerinin özeti niteliğinde olduğu söylenebilir. Nitekim o, makalenin dibacesinde nefsin yetileri ve nefse ilişkin konular hakkında Meşşâî bilgilerin görüşlerini bir araya getirdiğini ve bu alanda yazılan kitaplara dayandığını belirtir. Cisim kavramına ilişkin bilgiler bağlamında farklı fiillerin nefisten kaynaklanmasından ötürü nefsin cisim olmaktan farklı bir varlık olduğuna dikkat çeken Behmenyâr, nefsin varlığının bedenden önce değil, bedenle birlikte olduğu düşüncesindedir. Nefis düşüncesi bağlamında idrake ilişkin görüşlerine yer veren Behmenyâr, idrak eden özne ve idrak edilen nesne ilişkisi bağlamında idraki Tanrı'nın kendisi dışındaki varlıkları idraki, yıldızların nefislerinin idraki ve ay-altı âlemde yer alan nefislerin idraki olmak üzere üç kısım olarak açıklar. Filozof, idrak düşüncesi bağlamında her idrakin farklılık gösterdiğini, akıl ve reviyenin birbirinden farklı oldukları görüşündedir. Risalenin sonunda lezzet ve elem kavramlarına yer veren Behmenyâr, uygun olanın idrakinin lezzet ve uygun olmayan şeyin idrakinin ise elem olduğunu savunur. Behmenyâr'ın ilgili risalesinin sadece bir nüshası günümüze ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Behmenyâr, Nefis, Nefsin Yetileri, İdrak.

Giriş

Behmenyâr'ın *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ* ismini taşıyan risalesine ilişkin klasik kaynaklarda bir bilgi bulunmadığı söylenebilir. Nafiz Paşa Kütüphanesinde 1350 numara ile kayıtlı olan risale 54^a-57^b varakları arasında yer almakta olup insanî ve felekî nefislerin idraki konusuna odaklanmaktadır.¹ “قال الحكيم بهمنيار/Hakîm Behmenyâr dedi ki” ifadesi ile başlayan risalede müellifin “*Bu makalede, sadece nefis ve yetileri konularında Meşşâî bilginlerin görüşünü bir araya getirdim, bu konular hakkında burhan ortaya koymada yazılmış olan kitaplara dayandım*”² ifadesi ile makalenin konusunu ve makalede takip ettiği yöntemi belirttiği söylenebilir. Bu bağlamda risalenin aidiyeti konusunda bir tartışmanın olmadığını ve “قال الحكيم بهمنيار/Hakîm Behmenyâr dedi ki” ifadesiyle başlamasının eserin Behmenyâr'a aidiyeti konusunda önemli bir bilgi olduğu söylenebilir. Bu makale özellikle başta Behmenyâr'ın *et-Tahsîl* olmak üzere *Risâle fî Merâtibi'l-Mevcûdât* ve *Risale Fî Mevzu'l-İlm ve'l-Ma'lûm Bî-mâ Ba'de't-Tabî'a* gibi eserleriyle üslup ve içerik bakımından karşılaştırıldığında, Behmenyâr'ın o eserleriyle bir tutarlılığının olduğu kolayca anlaşılır. Bu durum çalışmamızın konusu olan risalenin Behmenyâr'a aidiyeti hususunda önem taşır.

Dimitri Gutas, Behmenyâr'ın *Kitâbu't-Tahsîl*'i İbn Sînâ felsefesinin geniş bir özeti mahiyetinde yazdığı düşüncesini savunur.³ *Et-Tahsîl*'in tahkikli neşrini yapan Murtaza Mutahharî ise *et-Tahsîl*'deki anlaşılmayan kavramlar için İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*, *Necât* ve *el-İşârât* gibi eserlerine müracaat ettiğini ve böylece *et-Tahsîl*'i tashih etmenin en iyi yolunun onu İbn Sînâ'nın eserleriyle karşılaştırmak olduğunu anladığına dikkat çeker. Bunun gerekçesi ise sadece Behmenyâr'ın eserinin başında kabul ettiği gibi konularının İbn Sînâ'nın konularıyla aynı olması değil, çoğunlukla İbn Sînâ'nın ibarelerini kullanmasıdır. Ancak eserde Behmenyâr'ın inşâ ettiği ibarelerde vardır. Mutahharî'ye göre Behmenyâr İbn Sînâ'nın ışığı altında yer aldığından dolayı belirgin bir şekilde kendisini göstermez. Ancak yine de İbn Sînâ'nın eserlerinde yer almayan bazı konuların Behmenyâr tarafından ele alındığını ve onun bazı konularda hocasına muhalif olduğunu belirtir.⁴ Meşşâî felsefeyi öğrenmek için mevcut kitaplar arasında *et-Tahsîl*'in en iyisi olduğunu görüşünde olan Mutahharî, *et-Tahsîl*'in *eş-Şifâ*'dan daha kısa, *en-Necât*'tan daha ayrıntılı ve *el-İşârât*'tan daha kapsamlı olmasını gerekçe olarak gösterir.⁵ Mutahharî'nin bu düşüncelerinin *et-Tahsîl*'in özgünlüğünü ortaya koymak bağlamında önem taşıdığı söylenebilir. Bu bağlamda *Makâle*

¹ Mustakim Arıcı, İbn Sînâ'nın Öğrencisi Behmenyâr B. Merzubân ve Felsefesi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 30-31.

² Behmenyâr b. Merzubân, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, Nazif Paşa Ktp. Nr. 1350, v. 56b.

³ Dimitri Gutas, *İbn Sînâ'nın Mirası*, çev. Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 256.

⁴ Behmenyâr'ın *et-Tahsîl* eserini genel olarak İbn Sînâ'nın eserlerini ve düşüncelerini dikkate alarak yazdığına ilişkin değerlendirmeler bağlamında Mutahharî'nin Behmenyâr'ın İbn Sînâ'dan farklı bazı düşünceler de ortaya koyduğu şeklindeki ifadelerini dikkate alan Jules Janssens Behmenyâr'ın İbn Sînâ'nın sadık bir öğrencisi olmadığını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaya çalışır. Bakınız: Jules Janssens, “Bahmanyâr Ibn Marzubân: A Faithful Disciple Of Ibn Sînâ?”, *Before And After Avicenna*, Ed. D. C. Raisman- A. H. Al-Rahim (Leiden: Brill, 2003), 178-197.

⁵ Murtaza Mutahhari, “Mukaddime”, *et-Tahsîl*, mlf. Behmenyâr Bin el-Merzubân (Tahran: İntişârât-e Danegâhe Tehran, 1375), ٣٠-٣١.

fi Ârâi'l-Meşşâiyyîn fi Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ eserinde ortaya koyduğu görüşleri, filozofun *et-Tahsîl*'de yer alan ilgili konulardaki görüşlerinin özeti şeklinde değerlendirilebilir. Ancak Daiber bu eseri İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*'da söylediklerinin eki/tamamlayıcısı olarak niteleyerek, eserde insan ve yıldızların nefislerinin idrakini ele aldığını belirtir.⁶ Eserin adından anlaşıldığı üzere Behmenyâr nefis ve nefsin yetileri hakkında Meşşâilerin görüşlerini ortaya koymaktadır. Metnin bütününde Behmenyâr'ın herhangi bir filozof ismine veya herhangi bir eser ismine yer vermediği dikkat çeker. Ancak ortaya koyduğu felsefî görüşler dikkate alındığında Meşşâilerden amacının büyük ölçüde hocası İbn Sînâ olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Onun bu amacını belirginleştirmek için ortaya koyduğu görüşler hakkında İbn Sînâ'nın eserine gerektiği ölçüde atıf yaptık.

Behmenyâr, belli bir plan takip ederek kavram, konu ve meseleleri incelemek yerine, başlıklara yer vermeden konuları ele alır. Ancak risaleyi incelediğimizde genel olarak canlı/hayy, idrak eden/müdrîk, idrak, idrakin/bilginin kısımları, şey/cüzi, küllî, maddî şeyle olan anlam, maddî şeyden soyut olan anlam, hissî idrak, akli idrak, akıl, reviyeye, dört idrak türü, felekî nefislerin vehmî ve akli idrake sahip olması, idrakin farklılık göstermesi, Allah'ın bilgisinin tam akli bir bilgi olması, feleğin hayalî ve akli idrake sahip olması, hayvanların hissî ve hayalî idrake sahip olması, insanın hissî ve hayalî ve akli idrake sahip olması, lezzet ve elem gibi kavram, konu ve meseleler hakkında kısa bilgilere yer verdiği söyleyebiliriz. Bu çalışmada temel amacımız Behmenyâr'ın bu risalesinde ele aldığı konulara ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Onun bu risalede ele aldığı konular hakkında özellikle *et-Tahsîl* başta olmak üzere diğer eserlerinde yer verdiği düşüncelerine de yer vermeye çalıştık. Böylece onun bu risalede incelediği konulardaki düşüncelerini diğer eserlerinde nasıl ele aldığını karşılaştırma imkânı sağlamış olduk. Bu sayede Behmenyâr'ın farklı eserlerini göz önünde bulundurarak düşünceleri arasındaki tutarlılık hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olacaktır. Behmenyâr'ın risalede ortaya koyduğu düşüncelerinin arka planında hocası İbn Sînâ'nın düşüncelerinin etkisinin olup olmadığının anlaşılması için de ele alınan konular hakkında İbn Sînâ'nın eserlerinden yararlandık. Teymur Malikov tarafından *Bahmanyâr's al-Taḥṣīl: A study and translation of Book Two-Metaphysics* başlığıyla hazırlanan doktora tezinin sonunda Behmenyâr'ın *Makâle fi Ârâi'l-Meşşâiyyîn fi Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ* eserinin metin neşri ve İngilizce tercümesine yer verilmiştir. Malikov'un bu çalışması Behmenyâr'ın *et-Tahsîl*'inin ikinci kitabı çerçevesinde metafizik bir inceleme ve çeviriden oluşması itibarıyla önemli olmakla birlikte ayrıca söz konusu risalenin ilk neşri ve ilk İngilizce tercümesi olması itibarıyla de önem taşır.⁷ Ancak Malikov'un çalışmasının bitiminden önce bu çalışmamızın taslağını hazırladığımızdan ötürü ilgili risalenin yazma nüshasını kullandık.

1. Cisim

Makâle fi Ârâi'l-Meşşâiyyîn'de cisim kavramının tek anlam olduğunu belirten Behmenyâr, nefisten kaynaklanan fiillerin ise çok çeşitli olduğuna dikkat çeker. Söz konusu fiillerin mutlak

⁶ Hans Daiber, "Bahmanyâr, Kîâ", *Encyclopaedia Iranica* (Erişim 6 Kasım 2024).

⁷ Teymur Malikov, *Bahmanyâr's al-Taḥṣīl: A study and translation of Book Two-Metaphysics* (Pisa: Scuola Normale Superiore, Doktora Tezi, 2023), 253-265.

cisimden kaynaklanmadığını, aksine cisimliğe zait olan bir anlam sebebiyle ortaya çıktıklarını vurgular. O anlamın ise tabiat, nefis ve yeti olarak adlandırıldığına değinir.⁸

2. Canlı/Hayy

Canlının idrak eden ve fiilde bulunan bir şey olduğunu belirten Behmenyâr, canlının kendisinden önce var olan bir canlılık ile canlı olmadığı düşüncesindedir. Fiilin canlıdan kaynaklanması bakımından canlının varlığının fiilden önce olduğunu açıklayan düşünür, idrakin canlılıktan farklı bir şey olduğu görüşündedir. Canlıdan önce başka bir şeyin var olmasının sözcüğü konusu olmadığını belirten Behmenyâr, canlının kendisinden önce var olan bir canlılıkla canlı olması durumunda, canlının varlığının gerçekleşmeyeceğini vurgular.⁹ Behmenyâr bu konudaki görüşlerini *et-Tahsîl*'de ayrıntılı olarak ortaya koyar. İnsanî nefsin hayat sahibi yani fiilde bulunan idrak eden (النفس الانسانية حية اى درائة فعالة) olduğunu savunan filozofa göre hayat ise hayat fiillerinin kendisinden kaynaklanması bakımından bir şeyin var oluşudur. Zâtı bakımından insanî nefsi dikkate aldığımızda onun kendi zâtını idrak dışında hayatta başka bir şeye sahip olmadığına dikkat çeken Behmenyâr, nefsin fiillerinin ve kendisi dışındaki şeyleri idrakinin akıl ve bedensel yetilerle gerçekleştirdiğini belirtir. Buna göre yetileri olmadan insanî nefsin hayatının eksik olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.¹⁰

Behmenyâr'ın burada Meşşâî düşüncede nefsin oluşumuna ilişkin görüşleri ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Nitekim nefsin bedenden önce var olduğunu kabul eden Platon'un düşüncesinin aksine, Aristoteles'in ortaya koyduğu nefsin bedenle birlikte var olduğu düşüncesi Meşşâî filozoflardan Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından da benimsenmiştir.¹¹ Burada Behmenyâr'ın canlı/hayy kavramına dair yer verdiği bilgileri İbn Sînâ *en-Necât*'ın metafizik bölümünde ortaya koyar.¹² Behmenyâr'ın "canlı, idrak eden ve eylemde bulunandır" ifadesiyle Aristoteles'in ortaya koyup takipçileri Meşşâî filozofların kabul ettiği hayvan ve insan nefislerinin sahip olduğunu belirttiği idrak ve hareket yetilerine işaret ettiği söylenebilir.¹³

3. İdrak

İdrak edenin kuşkusuz bir sıfat üzere olduğunu açıklayan düşünürü göre idrak eden için var olan o sıfatın olmaması durumunda idrak eden, idrak eden olamaz. O sıfatın ise idrak edendeki bir eser/etki/iz veya müdrikin kendisi olduğunu açıklayan Behmenyâr'a göre idrak edilen şey hakikatte idrak edende/müdrikte mevcut olan eserdir ve bilaraz eserin dışında mevcut olan

⁸ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55b.

⁹ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 54b.

¹⁰ Behmenyâr Bin el-Merzubân, *et-Tahsîl*, Thk. Murtaza Mutahharî (Tahran: İntişârât-e Daneşgâhe Tehran, 1375), 831-832; Maryam Sebtî, "The Ontological Link Between Body and Soul in Bahmanyar's Kitâb al-Tahsil", *The Muslim World*, 102 (July/October 2012), 535.

¹¹ Bknz. Fârâbî, *Kitâbu Ârâ-i Ehli'l-Medînetü'l-Fâzilâ*, Thk. Albîr Nâsrî Nâdir (Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1986), 76-79; Fârâbî, *İdeal Devlet*, Çev. Ahmet Arslan (Ankara: Vadi Yayınları, 2004), 59-61; İbn Sînâ, *eş-Şifâ: Et-Tabî'yyât*, Thk. Mahmûd Kâsim (Kum: Menşûrât-ı Zevî'l-Kurbâ, 1432), 208.

¹² İbn Sînâ, *en-Necât* (Tahran: Muessese-i İntişârât-u Çâp-e Danişgâhe Tahran, 1379) 603.

¹³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan (Bursa: Alfa Yayınları, 2000), 78,91, 193-196.

şeydir.¹⁴ İdrakin gerçekleşmesi için idrak edenin bir sığata sahip olması gerektiği ve söz konusu sığatın ise idrak edende var olan bir etki/eser olduğu şeklindeki görüşünü *et-Tahsil*'de ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar. Bu bağlamda hariçteki varlık ve nefisteki varlık ayrımını ortaya koyan düşünür, nefisteki varlığın hariçteki varlıktan farklı olmadığını vurgular. Hakiki ve bizzat idrak edilen şeyin nefisteki varlık olan eser/etki olduğuna ve bilaraz idrak edilen şeyin ise hariçteki şey olduğuna dikkat çeker. İdrak sürecinde nefiste meydana gelen etkiyi infial, eser ve teessür kavramlarıyla da ifade eden Behmenyâr, idrakin idrake konu olan şeyin suretinden bir etkinin idrak edende ortaya çıkması olduğu düşüncesindedir.¹⁵ Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, bir şeyi bilmeyen kimse daha sonra o şeyi bildiğinde, o kimse için daha önce var olmayan bir sıfat var olmuş demektir. İşte o sıfat, malum/bilinen şeydir.¹⁶

Behmenyâr'ın bu düşünceleriyle idrakin gerçekleşme sürecine ilişkin İbn Sînâ'nın savunduğu görüşleri çerçevesinde bilgi verdiği söylenebilir. Nitekim İbn Sînâ'ya göre idrak, idrak edilen niteliğın, yani suretin idrak eden özne nezdinde var olmasıyla gerçekleşir. O niteliğın yani suretin idrak eden nezdinde var olması ise idrak edilen nesnenin suretinin herhangi bir şekilde alınması, yani soyutlanmasıdır. O suret alınınca idrakin öznesi olan nefis bir niteliğe sahip olur. Böylece idrak meydana gelir. Ancak öznenin sahip olduğu o niteliğın olmaması durumunda, nesnenin idraki gerçekleşmez. Böylece idrakin gerçekleşmesini sağlayan o niteliğın idrak edendeki bir eser/etki olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Behmenyâr'ın dikkat çektiği diğer bir husus ise gerçekte idrak edilen şeyin idrak edende mevcut olan bir etki olduğudur.¹⁷

Bu bildiği şeyin yani zihninde mevcut olan şeyin, hariçte bir varlığı olduğu veya hariçte bir varlığı olmadığı ihtimallerine dikkat çeken Behmenyâr, bu durumda bir sıfatın lâzım ve bir sıfatın ârız olarak adlandırıldığını vurgular. Lâzım sıfatın yarısı olması bakımından çift olmak gibi olduğuna, tekin ise onun hilafına olduğuna değinir. İnsanın âlim veya kâtip olması gibi, söz konusu ârız sıfat ile çift olmak için bir sebebin olmadığını, çünkü ona hariçten bir sebebin arız olduğunu vurgular. Bu bağlamda idrak edilen şeyin, idrak edenin lâzımı olması bakımından idrak edilenden kaynaklanabileceğini açıklayan Behmenyâr, bu durumun idrak edilen şeyin bu sıfatı idrak etmemiz için hariçten bir varlığa veya bir sebebe ihtiyaç duymadığı anlamına geldiğini belirtir. Düşünüre göre idrak edilen şeyin, idrak edenden kaynaklanmaması, hatta dış bir sebepten dolayı idrak edende ârız olması da söz konusudur. Hariçten olan bu ârız şey ise ya idrak edilen şey mevcut olmaksızın ârız olur veya idrak edilen şeyin varlığından sonra ârız olur.¹⁸

¹⁴ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 54b.

¹⁵ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 38,497, 498, 560, 745.

¹⁶ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 489.

¹⁷ İbn Sînâ, *en-Nefs Min Kitâbi's-Şifâ*, Thk. Hasan Hasanzâde el-Âmulî (Kum: Muessese-i Bustâne Kitâb, 1397), 78; İbn Sînâ, *Ahvâlu'n-Nefs* (Paris: Dâru Bibliyun, 2007), 69.

¹⁸ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 54b; Behmenyâr, *et-Tahsil*, 489.

4. İdrakin/Bilginin Kısımları

Ortaya koyduğu bilgiler ışığında idrakin¹⁹ üç kısım olduğunu açıklayan Behmenyâr, (I) idrakin bir kısmının, idrak edilen şeyin idrak eden için lâzım olması olduğunu açıklar.²⁰ Bu idrak, idrak edilen şeyin hariçteki varlığından önce gerçekleşir. Behmenyâr'a göre idrakin bu kısmı Yüce Allah'ın idrakinin/bilgisinin özelliğidir. Çünkü Allah'ın bilgisi, bir şeyden elde edilmiş değildir.²¹ Behmenyâr'ın Allah'ın bilgisinin mahiyetine ilişkin ortaya koyduğu bu bilgilerin İbn Sînâ'nın meseleye ilişkin savunduğu düşüncelerle aynı çizgide olduğu açıktır. Nitekim İbn Sînâ'ya göre Zorunlu Varlık olan Allah'ın varlıklara ilişkin bilgisini varlıklardan elde etmiş olması mümkün değildir. Zira Allah bütün varlıkların ilkesi olduğu için bütün varlıklar varlık kazanmadan önce Allah onları kendi zâtı gereği bilir.²² Allah'ın, karışık olmayan tam aklî bilgiye sahip olduğunu burhanın gösterdiğini belirten Behmenyâr, bu düşüncesiyle bizim bildiğimiz şeyi O'nun tam aklî bir bilgi olarak bildiğini açıklar. Sebeplerin sebebine varana kadar Allah sebeplerin hepsini bilir.²³ Allah'ın bilgisi onun zâtı ve hakikati olup, Allah'ın her şey hakkındaki bilgisi his ve hayal ile karışmamış olan O'nun zâtından kaynaklanır. Nitekim his ve hayal ancak nâkis şeylerle karışmış olan başka şeylerin istifadesi aracılığıyla idrak ederken, akla kıyasla his ve hayal halis ve tam değildir.²⁴

Behmenyâr'a göre zorunlu varlık olan Tanrı kendi zâtını aklettiği durumda kendi makûlleri olan lâzımlarını akletmiş olur. Nitekim O'nun zâtı dolayısıyla zorunlu varlık oluşu, onun lâzımları yani makûlleri için ilke oluşuyla aynı şeydir. Hatta O'ndan sudûr eden şey, ancak onun tam bir varlık olan onun varlığından sonra ondan sudûr eder. Bu bağlamda Tanrı'nın makûllere ilişkin bilgisi onların ondan sudûr etmesiyle aynı şeydir. Bilinenlerin Tanrı'ya nisbeti, evin suretinin evi yapan ustaya nisbeti gibidir. Çünkü usta evi yapmadan önce ilkin evi tasavvur eder ve sonra o tasavvura göre evi yapar. İşte Tanrı'nın bilgisinde olan şeylerin, Tanrı tarafından bilinmesi onların hariçte var olmasından öncedir. Ancak usta evi yaparken aletlere muhtaç durumdayken, Tanrı'nın bildiği şeylerin hariçte tahakkuk etmesinde alete ihtiyaç olmayıp fiilin Tanrı'dan sudûrunda onun tasavvur etmesi yeterlidir.²⁵ Behmenyâr'ın Tanrı'nın bilgisinin mahiyetine ilişkin farklı eserlerinde ortaya koyduğu bu düşüncelerin İbn Sînâ düşünceleriyle aynı olduğunu açıktır.

¹⁹ Behmenyâr metinde her ne kadar idrak kavramını kullansa da bu kavramla amaçladığı şeyin bilgi olduğu söylenebilir. Çünkü metnin tamamında idrak kavramına ilişkin ortaya koyduğu bilgiler dikkate alındığında hayvanî ve insanî nefislerin sahip olduğu idrak yetisi üzerinden meseleyi ele almak yerine Tanrı'nın bilgisi, yıldızların nefislerinin bilgisi ve ay-altı âlemde yer alan nefislerin bilgisi şeklinde bir taksim üzerine meseleyi incelediği fark edilecektir.

²⁰ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 54b.

²¹ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55a.

²² İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-İlâhiyât*, Thk. El-Eb Kanavâtî-Saîd Zâid (Kum: Zevî'l-Kurbâ, 1434), 358; İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifâ: Metafizik*, Çev. Ekrem Demirli- Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 104.

²³ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55b; Kemal Sözen, "Behmenyâr'a Göre Zorunlu Varlık", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2004), 15-17.

²⁴ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 56a.

²⁵ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 574-575.

Nitekim İbn Sînâ başta *eş-Şifâ*'nın ilahiyat bölümü dahil birçok eserinde bu düşünceleri bütün ayrıntılarıyla ortaya koyar.²⁶

(II) Behmenyâr'a göre idrakin bir kısmı ise idrak edilen şeyin bir sebepten dolayı idrak edende hâsıl olarak ona ârız olmasıyla gerçekleşir. İdrakin bu kısmının ikiye ayrıldığına değinen düşünür, bu iki kısımdan (IIa) birinin idrak edilen şeyin hariçteki varlığından önce gerçekleştiğini ifade eder. Bu ikinci kısım idrak, yıldızların/kevâkibin nefislerinin idrakinin özelliğidir. Çünkü yıldızların nefislerinin idrakleri, Yüce Allah'tan gelerek onlara ârız olur.²⁷

Behmenyâr, *et-Tahsîl*'de idrakin bu kısmına ilişkin şu düşünceleri ortaya koyar: (a) Bir şeye ilişkin bilgi, hariçten elde edilebilir. Duyu ile göğü idrak etmesinden sonra göğün varlığını bilen kimsenin durumu buna örnektir. (b) Bilgi, bir şeyin varlığının sebebi ve illeti olabilir. Mevcut olmayan bir evi tasavvur edip o tasavvura göre evi inşa eden ustanın durumu buna örnektir. Burada biri fiilî, yani bilenden kaynaklanan ve diğeri elde edilen/müstefad olmak üzere iki bilgi söz konusudur. Fiilî bilginin kendisinin bilenden sudûr etmesi onun mal'ûliyeti olur. Bu bilginin bilenden var olmasından sonra, bilenin o bilgiyi bilmesi söz konusu değildir. Eğer öyle olsaydı, sonsuz teselsül olurdu. Müstefâd bilgi ise felekî nefislerin bilgileri gibi, bilinen şeyin hariçteki varlığından önce olabilir. Çünkü felekî nefislerin bilgileri, o bilinen şeylerin hariçteki varlığından önce suretleri verenin/vahibu's-suver nezdinden elde edilen bilgilerdir. Bilinenlerin varlığından sonra elde edilen/müstefad bilgi, yerin ve göğün varlığının bilinmesi gibidir. Nitekim bu bilgiyi veren de suretleri verendir. Fakat bilinenlerin onları verenden elde edilmesinde var olanlar, yetiler için hazırlayıcıdır.²⁸ Felekî nefislerin idraki sürecinde alette ve yetide infialin olmadığını açıklayan²⁹ düşünür, feleklerin idrakinin onların nefisleri ve onların bedenleri hasebiyle yetkinleşme üzere olduğunu, idrak sürecinde felekî nefislerde infial veya nüfuz etmenin söz konusu olmadığını vurgular.³⁰

Burhan sayesinde felekî nefislerin vehmî ve aklî idraklere sahip olduğunu bildiğimizi belirten Behmenyâr, belirtilen iki kısım üzere idraklerinin başka şeylerden elde edilmesinde insanların, hayvanların ve kevâkibin/yıldızların nefislerinin ortak oldukları vurgular. Düşünür, Yüce Allah'ın bilgisinin ise var olanlardan elde edilme yoluyla değil, gereklilik üzere aklî olduğunu burhanla bildiğimizi belirtir.³¹ Feleğin hayalî ve aklî idrake sahip olduğunu da burhanın gösterdiğini belirten Behmenyâr, ancak feleğin aklî idrakinin tam olmadığı düşüncesindedir. Yani o, feleğin şeylerin özünü/kühünü oldukları gibi değil, şeyleri sıfatlarıyla bildiği düşüncesindedir. Bununla

²⁶ İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-İlahiyât*, 355-362, İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifâ: Metafizik*, 100-107; İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'Âlâi* (Tahran: İntişârât-e Mevlâ, 1437), 384-392; İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâi*, Çev. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 242-252; Gulamhüseyn İbrahimi Dinânî, *Suhane İbn Sînâ ve Beyâne Behmenyâr* (Tahran: Muessese-e Pejuhişî Hikmet ve Felsefe-i İnan, 1392), 215-225.

²⁷ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârai'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55a.

²⁸ Behmenyâr, *et-Tahsîl*, 496-497.

²⁹ Behmenyâr, *et-Tahsîl*, 560.

³⁰ Behmenyâr, *et-Tahsîl*, 498.

³¹ Behmenyâr, *Makale Fî Ârai'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55b.

birlikte feleğin aklî idrakinin tahayyülden ayrı olmadığına, bu yönüyle onun başkasından alınmış olmasından dolayı nâkıs olduğuna dikkat çeker. Feleğin hayalinin ise duyunun çatışmasından korunmuş olması sebebiyle saf olduğunu ve hayalin akıl ile karışmış olmasının onun yetkinliğinde zait olduğunu vurgular.³² Ayrıca felekî nefislerin bilfiil bir akıl olarak tahayyül edilen ve vehmedilen suretlerden faydalanması için ayırık akıllardan ilkin o suretlerden yararlanmasında beş duyuya muhtaç olmadıklarını belirtir. Ancak insanî nefislerin ise ilkin beş duyudan tahayyül edilen ve vehmedilen suretleri elde etmeden ayırık akıllardan o suretleri tahayyül edilen ve vehmedilen suretler olarak kullanmaya güç yetirmediklerini ve bundan dolayı da nefislerimizin feleklerin nefislerinin rütbesine ulaşamadıklarına dikkat çeker.³³

(IIb) İdrakin bir kısmının ise idrak edilen şeyin hariçteki varlığından sonra gerçekleştiğini belirten Behmenyâr, bu son kısım idrakin ise ay-altı âlemdaki canlıların idrakinin özelliği olduğunu açıklar.³⁴ Hayvanların duysal ve hayalî idraklere sahip olduklarını, biz insanların ise duysal, hayalî ve aklî idraklere sahip olduğumuzu açıklayan düşünüre göre bazı hayvanların duyu bakımından bizden daha güçlü olduklarını ve bizim makûllerimizin nâkıs olduklarını duyu ve itibar bize göstermektedir.³⁵ Çünkü biz beş duyunun aracılığından yararlandıktan sonra makûllerimizi idrak ederiz. Bununla birlikte şeylerin özünü/kühünü idrak etmeyiz. Bilgilerde hakkında burhan ortaya konulduğu gibi, onları veren beş duyuda olmasa da aksine alet mahsus ve makulü verendir. Mevcut olan şeylerin, beş duyumuzun onlardan elde ettikleri şeylere nisbeti, çiftçinin ektiği şeylere ve ateşin yaktığı şeylere nisbeti gibidir. Aynı şekilde duysalların ve bilginin aklın onlardan elde ettiklerine nisbeti söz konusu nisbetin aynısıdır. Ziraatın, yanma durumunda meydana gelen ateşin, akıl ve histe meydana gelen etki olan mahsusun hepsini veren alettir.³⁶ Behmenyâr bu bağlamda nefsin kendi dışındaki varlıkları idraki ve nefsin fiillerinin nefsin sahip olduğu bedensel yetileri ve aklî yetisi sayesinde gerçekleştiği düşüncesindedir. Düşünüre göre nefsin sahip olduğu bedensel yetilerin olmaması durumunda insan hayatı eksik kalır.³⁷

³² Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 56a.

³³ Behmenyâr, *et-Tahsîl*, 795.

³⁴ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55a. Behmenyâr'ın insanî idrak düşüncesi bağlamında akıl, hayal gücü ve benlik algısı hakkındaki görüşleri için bakınız. Maryam Sebtî, "Intellection, imagination et aperception de soi dans le Livre du Résultat (kitâb al-Tahsîl) de Bahmanyâr Ibn al-Marzûbân", *CHORA*, 3-4 (2005-2006), 189-210.

³⁵ Behmenyâr burada insanî idraki duysal, hayalî ve aklî olmak üzere üç tür olarak saysa da bu risalenin başka yerinde bizim duysal, hayalî, vehmî ve aklî olmak üzere dört tür idrake sahip olduğumuzu belirtir. Düşünürün idraki üç tür olarak saymasının Fârâbî'nin idrak düşüncesine matuf ve idraki dört tür olarak saymasının ise İbn Sînâ'nın idrak düşüncesine matuf olduğu söylenebilir. Bknz. Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55b, İbn Sînâ, *en-Nefs Min Kitâbi'ş-Şifâ*, Thk. Hasan Hazanzâde Âmulî (Kum: Muessese-i Bustâne Kitâb, 1395), 78-88, Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzılâ*, 87-89; Sadi Yılmaz, *Molla Sadra Felsefesinde İdrak* (Ankara, Fecr Yayınları, 2022), 41-61; Sedat Baran, "İbn Sînâ'da İdrak Mertebeleri ve İkinci Felsefî Makûller", *Tasavvur Dergisi*, 6/1 (Haziran-2020), 295-300.

³⁶ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 56a.

³⁷ Behmenyâr, *et-Tahsîl*, 832.

İdrake ilişkin düşüncelerini şey/cüzi³⁸ ve küllî kavramları bağlamında ortaya koyan Behmenyâr, cüzi şeyin Zeyd ve bu güneş gibi kendisinde ortaklığın gerçekleşmediği şey olduğunu, küllînin ise insan kavramı gibi kendisinde ortaklığın gerçekleşmesinin mümkün olan şey olduğunu açıklar. Nitekim Zeyd, Amr ve Halid insan kavramında ortaktır ve onlardan herhangi biri insan olarak nitelenmekte diğerlerinden öncelikli değildir.³⁹ Bu bağlamda maddî olanla birlikte var olan anlamın Zeyd ve güneş gibi olduğunu, çünkü onun ancak maddî olarak var olduğunu açıklar. İlah gibi maddeden beri olan anlamın ise ayrık/mufârik olarak adlandırıldığına dikkat çeker. Burada küllîlerin de maddede bulunmasının doğru olmadığını belirten Behmenyâr, idrakin kısımlarının da maddî şeyle birlikte olan anlamın ve maddî şeyden soyut olan anlamın kısımları üzere olması gerektiğini vurgular. Nitekim duyusalları idrak edenin beş duyu olarak ve onun idrakinin türünün ise duyusal idrak olarak adlandırıldığını belirtir. Maddeden soyut olan küllîleri idrak edenin ise akıl olarak ve bu idrak türünün ise aklî idrak olarak adlandırıldığını açıklar.⁴⁰

5. Akıl ve Reviyye Farkı

Nefsin yetileri bağlamında akıl ve düşüncenin/reviyyenin birbirinden farklı oldukları Behmenyâr'ın bu risalede ele aldığı meselelerden birisidir. Müşahede ve itibarın bizim ve canlıların çoğunun beş duyuya sahip olduğunu gösterdiklerini ifade eden düşünür, bizim hayal, vehim, hafıza, reviyye ve fikre sahip olduğumuzu açıklar. Reviyye ve müfekkire yetisinin idrak türünden olan şeyler olduğunu ve bu ikisinin Farsçada "huş" olarak adlandırıldığını belirtir. İnsanın reviyye ve fikirden yoksun olabilmesiyle birlikte, beş duyudan birinden yoksun olmayacağını vurgulayan Behmenyâr, bilinmeyenlerin ortaya çıkarılmasının ve makûllerin talep edilmesinin fikir ve düşüncenin/reviyyenin ortadan kalkmasıyla ortadan kalktığı düşüncesindedir. Bu bağlamda düşüncenin/reviyyenin ortadan kalmasıyla aklın ortadan kalktığı sanıldığına dikkat çeken düşünür, ancak durumun sanıldığı gibi olmadığını görüşündedir. Çünkü ona göre akıl bir şeydir ve aklın bilinmeyi ortaya çıkarma talebi ise başka bir şeydir. Böylece bilinmeyi ortaya çıkarmada kullanılan aletin, yani mezkûr yetinin/reviyyenin akıldan başka bir şey olduğunu ortaya koyar.⁴¹

6. İdrakin Farklılık Göstermesi

İdrakin farklılık gösterdiğine işaret eden Behmenyâr'a göre idrakin bir kısmı daha net ve bir kısmı ise daha az net yani karışıktır. Biz uyanık haldeyken hazırda bulunmayan bir sureti tahayyül ederiz, ancak beş duyu o suretin tahayyül edilmesine engel olur. Uyku halinde ise beş duyu atıldır. Bu bağlamda bir kısım şeylerin (a) hakikatlerinin bütünüyle idraki ve (b) bir kısım şeylerin

³⁸ Behmenyâr metinde şey kavramını kullanır, ancak metinde anlatılan düşünceleri bağlamında şey kavramından amaçladığı şeyin cüzi kavramı olduğu kanaatindeyiz.

³⁹ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârai'l-Meşşâiyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55a; Behmenyâr'ın küllî ve cüzi kavramlarına ilişkin ayrıntılı düşünceleri için bkz. Behmenyâr, *et-Tahsîl*, 499-502.

⁴⁰ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârai'l-Meşşâiyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55a.

⁴¹ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârai'l-Meşşâiyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55a.

zahirlerinin idraki olması yönünden idrakin farklılık gösterdiğini vurgulayan Behmenyâr, nesnelere hakikatleriyle değil, sıfatlarından biri ile bilindiğine işaret eder. Düşünür, tekrar üzere elma meyve verdiğini görmesi yönüyle değil, elma ağacının bu ağaç olmasıyla insanın elma ağacını bilmesini buna örnek verir.⁴² Nitekim ağaçlıkta ortak olmalarıyla birlikte neden insan bu ağacın elma meyve verdiğini ve başka bir ağacın elma meyve vermediğini bilmez. Mıknatıs taşı ve bir cismi yaktığını görmesiyle ateşi bilen kimsenin durumunu da örnek veren Behmenyâr, cisimlikte ortak olmalarıyla birlikte o kimsenin mıknatısın demiri çekmesindeki sebebi ve ateşin yakmasındaki sebebi bilmediğini vurgular. Ona göre bilgilerimizin çoğu bu yön üzeredir.⁴³

Behmenyâr idrakin farklılık göstermesine ilişkin görüşlerini *et-Tahsîl*'de akıl ve duyu yetileri bağlamında ortaya koyar. Akıl yetisi soyut anlamları idrak ederken, duyu yetisi başka nesnelere karışmış halde olan anlamı idrak eder. Çünkü var olanların hakikatini idrak etmek duyu yetisinin sahip olduğu bir özellik değildir. Duyu yetisi değişimi kabul etmesi itibarıyla dışsal özellikleri/zevâhiri idrak ederken, akıl yetisi değişmemesi yönüyle var olanların cevherlerini ve hakikatlerini idrak eder. Nitekim akıl mutlak yetkinliği ve kutsal cevherleri idrak etme özelliğine sahip iken, duyu yetisi böyle bir özelliğe sahip değildir.⁴⁴ Bedensel bir varlığa sahip olan duysal yetinin bir şeyi idraki gerçekleştirdiğinde, bedensel olan söz konusu yetinin zayıfladığının ve işlevsiz kaldığının bilindiğine dikkat çeken Behmenyâr, gözün güneşi güçlü bir şekilde idrak etmesinden sonra zayıflaması ve işlevsiz kalmasını örnek verir. Duyusal idraklerin bütününde bu durum geçerli iken, ancak akıl yetisinin idrakinde durum farklıdır. Çünkü akıl yetisi güçlü olan makulleri idrak etmesi ile güçlenir. Düşünür'e göre akıl yetisi cisimde mevcut olmadığından dolayı değişimden uzaktır ve zâtından dolayı Vâcibu'l-Vucûd olana nisbeti mevcut varlıklardan öncedir.⁴⁵

7. Lezzet ve Elem

Behmenyâr'ın bu risalede ele aldığı konulardan birisi lezzet ve elem meselesidir. Her idrakin peşinden bir rahatlığın ve bir elem geldiğini ve idrakin de rahatlık veya elem olmaya benzediğini belirten düşünür'e göre uygun olan şeyin idraki lezzettir ve uygun olmayan şeyin idraki ise elemdir.⁴⁶ *Et-Tahsîl*'de konuya ilişkin benzer görüşler ortaya koyan Behmenyâr, idrak olmadan lezzet ve elem olmadığını vurgulayarak idrakin lezzet ve elemden önce gelmesinin zorunlu olduğunu savunur. Düşünür'e göre idrak ya bir cisme ilişkin olup hissî ve vehmî olarak adlandırılır. Ya da bir cisme ilişkin olmayıp aklî olarak adlandırılır. İdrak edilen şey ise (a) ya uygun olan bir şeydir, (b) ya uygun olmayan bir şeydir ya da (c) ne uygun ne de uygun olmayan bir şeydir. Bu bağlamda lezzetin uygun olan şeyin idrakini takip ettiğini veya idrakin kendisi olduğunu açıklayan düşünür'e göre lezzet, idrak eden için bir yetkinliktir. Elemin ise uygun olmayan şeyin idrakini

⁴² Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyî'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55b.

⁴³ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyî'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55b.

⁴⁴ Behmenyâr, *et-Tahsîl*, 561.

⁴⁵ Behmenyâr, *et-Tahsîl*, 561-562.

⁴⁶ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyî'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 55b.

takip ettiğini ve elemin idrak eden için bir eksiklik olduğunu açıklar.⁴⁷ Behmenyâr'ın lezzet ve elemin tarifi için yer verdiği bu ifadelerin İbn Sînâ'dan mülhem olduğunu anlıyoruz. Nitekim İbn Sînâ lezzeti “*uygun olması yönünden uygun olanın idrakinden başka bir şey olmadığı*”⁴⁸ şeklinde tarif eder. Ancak Fahredîn Râzî farklı eserlerinde İbn Sînâ'nın lezzet ve eleme ilişkin ortaya koyduğu tarifi eleştirir. Her akledenin hatta her hissedenin kendisinin lezzet ve eleme idrak ettiğine, lezzet ve eleme bir diğerinden ayırabildiğine ve o ikisini onlardan başka olan şeylerden ayırabildiğine dikkat çeken Râzî, bu özelliklere sahip olan şeyin tarifinin ise imkânsız olduğu görüşündedir. Böylece “*lezzet; uygun olan şeyin idrakidir. Elem, uygun olmayan şeyin idrakidir*” diyen kimsenin görüşünün geçersiz olduğunu açıklayan Râzî'ye göre bunun gerekçesi lezzet ve elemin tasavvurunun uygun olan şeyin ve uygun olmayan şeyin tasavvurundan daha açık olmasıdır.⁴⁹

Bir topluluğun lezzeti doğal halden çıkış zannettiğini belirten⁵⁰ Behmenyâr, bu yanlışın sebebinin ise bilaraz olan şeyin yerine bizzat olan şeyi almaları olduğunu açıklar. Böyle olmasının ise hissî idrakin bir aletle gerçekleşmesinden dolayı olduğunu, aletin kendisinin etkisinde kalmadığı şeyin, idrak olmadığını vurgular. Buna göre aletten dolayı doğal halden çıkış gerçekleşir. İdrak eden yeti ise onunla yetkinleşir; ancak bu yetkinleşme infial yoluyla olmaz. Çünkü idrak eden yeti etkilendiği zaman etkilenmeyen sabit bir idrak edenin orada olması zorunlu olur. Aksi takdirde teselsül olur ve bundan dolayı da idrak gerçekleşmez. Buna göre beşerî nefislerin idraki, aletin etkilenmesi ve yetinin yetkinleşmesi ile gerçekleşir. Düşünüre göre yetinin yetkinleşmesinin anlamı, idrak edilen şeyin idrak eden yetiye nisbetinin, yazının yazı tahtasına nisbeti gibi olmasıdır. Felekî nefislerin idrakinde yeti ve alette etkilenme olmadığına dikkat çeken Behmenyâr, ne uygun ne de uygun olmayan şeyin idrakini ise herhangi bir lezzetin veya elemin takip etmediğine dikkat çeker.⁵¹

Lezzetlerin idrak edilen şeyin değeri ve değersizliği bakımından birbirine yakın olduklarını savunan Behmenyâr'a göre kuşkusuz daha değerli olan şeyden alınan lezzet daha tamdır. Aynı şekilde idrak nesnesinden idrak edilen şey bakımından lezzetlerin birbirine yakın olduklarını

⁴⁷ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 559-560.

⁴⁸ İbn Sînâ, *eş-Şifâ: İlahiyât (2)*, Thk. C. Anawati- Said Zâyid (Kum: Menşûrâte Zevi'l-Kurbâ, 1434), 369; İbn Sînâ, *Kitabu'ş-Şifâ: Metafizik II*, Çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013),115; İbn Sînâ *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ta ise lezzeti “Lezzet, idrak edenin nezinde var olan yetkinliğe ve iyiliğe ulaşmayı elde etmek ve idrak etmektir” şeklinde tarif eder. Bakınız: İbn Sînâ *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, Thk. Mojtaba Zarei (Kum: Muessese-i Bustâne Kitâb, 1392), 343; İbn Sînâ, *İşâretler ve Tenbihler*, çev. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 173.

⁴⁹ Râzî'nin İbn Sînâ'nın lezzet ve elem kavramlarının tarifleri hakkındaki değerlendirme ve eleştirileri için bakınız: Fahreddin er-Râzî, *el-Mulahhas fi'l-Mantık ve'l-Hikme*, thk. İsmail Hanoğlu (Ürdün: el-Asleyn li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2021), 1:525-531/2:1013-1019; İsmail Hanoğlu, *Râzî Düşüncesinde Felsefenin Temel Disiplinleri ve Pozitif Bilimler* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014). 253-254.

⁵⁰ Kaynaklarda Ebûbekir er-Râzî'ye nisbet edilen bu düşünceyi Behmenyâr burada eleştirir. Nitekim Râzî lezzeti doğal olmayan halden çıkıştan ibaret olarak tarif eder. Bknz. Ebu Bekir Er-Râzî, *Min Kitabi'l-Lezzeti, Resâilu'l-Felsefiyye* içinde tsh. Paulus Kraus (Kahire: Paul Barbey Matbaası, 1939),142-143; Hüseyin Karaman, *Ebû Bekir Râzî'nin Ahlâk Felsefesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 80.

⁵¹ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 560.

belirten düşünür, buna göre bir şeyin özünü/kühünü idrak eden kimsenin o şeyden aldığı lezzetin, o şeyin niteliklerinden birini idrak etmesindeki lezzetinden daha tam olduğu görüşündedir. Söz konusu şeyin niteliklerinin birisini idrak etmesindeki lezzet aklî olsa bile o kimsenin, o şeyin özünü/kühünü idrak etmesinden aldığı lezzet olan ilk kısımdan eksik olduğunu açıklar. Ancak uygun olan şeyin idrakinin karışıklıktan arınmış olduğunu belirten Behmenyâr'a göre duyu ve hayalin o şeyden lezzet alması daha tam ve daha değerlidir. Bu durum ise daha değersiz olan şeyin, daha değerli olan şeyin altında yer almasından dolayıdır. Hayalin değerinin hissin değerine bağlı olduğunu belirten düşünüre göre aklî lezzetin duysal lezzetten daha değerli olduğu sabittir.⁵²

Lezzetin idrakine ilişkin *et-Tahsil*'de daha ayrıntılı düşünceler ortaya koyan Behmenyâr, lezzetin idrakinin üç kısım üzere farklılık gösterdiğini açıklar. (a) Birincisi yetinin değeri ve değersizliği bakımındandır. (b) İkincisi idrakın miktarı bakımındandır. Buna göre idraki tam olan her yetinin, lezzeti tam olur ve elemi daha güçlü olur. (c) Üçüncüsü, idrak edilen şey bakımındandır. Buna göre daha yetkin olan ve mutlak yetkinliğe daha yakın olan her şeye ilişkin lezzet daha güçlüdür. Bu bağlamda mutlak yetkinlikten yoksunluğundan ötürü sahip olduğu eksikliği ve değersizliğiyle birlikte tatlı bir şeyden tat almayı hissî lezzet için örnek verirken; kendisine eksiklik bulaşmayan mutlak yetkinin zâtından dolayı varlığı zorunlu olanı idraki esnasında elde ettiği lezzeti aklî lezzete örnek vererek bu iki lezzetin birbiriyle kıyaslanamayacak kadar farklı olduklarını vurgular. Herhangi bir kıyaslama yapılacaksa da bunun idrak edilen şeyin değerine ve değersizliğine göre yapılabileceğini açıklar.⁵³

Düşünüre göre nefsin duysal şeylerden lezzet almasının etkiye bağlı olması imkânsız değildir. Böyle olması ise duysal şeyin kendi zâtında daha güçlü olmasından dolayı değil, aksine duysal şeylerin aklîlerden nasibinin daha az olmasından dolayıdır. Biz uyanık halde hayalî ve aklî lezzetlerle karışmış olan duysal lezzetler alırken; uyku halinde aklî lezzet ile karışmış olan hayalî lezzeti alırız. Ölüm halinde ise bizde geriye aklî idrakın kaldığı görüşünde olan Behmenyâr'a göre böylece duysal ve hayalî türden beri olan aklî lezzeti alırız. Bu lezzet (aklî lezzet), karışmışlıktan arınmış olması bakımından zâtında daha değerli olsa da aklî idrakteki nasibimizin azlığı yönünden daha noksandır. Durumun böyle olması, tam olan aklî hayatın daha üstün olmasından dolayıdır. Yıldızların nefislerinin aklî idrak ve aklî lezzet konusunda daha zayıf olduğunu belirten Behmenyâr, onların organları ve vehimleri altında bizim söz konusu idrak ve lezzet konusunda daha eksik olduğumuzu açıklar. Nitekim yıldızların nefislerindeki makûllerin felekî nefislerin makûllerinden daha eksik olduğunu ve onların bizdeki hayallerinin ve vehimlerinin de beş duyuya karışmasından dolayı eksik olduğunu belirtir. Bedenin yok olmasından sonra bizim için herhangi bir fiilin söz konusu olmayacağı düşüncesinde olan Behmenyâr,⁵⁴ ahiret hakkında zannedilenlerin ise aklî şeyler olduğunu savunur. İnsanî nefis için hayatın idrak ve akıl olduğunu

⁵² Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyî'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 56b.

⁵³ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 561.

⁵⁴ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyî'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 56b.

vurgulayan düşünür, karışmaktan arınmış olmasıyla daha değerli olsa da fiilin yokluğu ve aklî idrakteki nasibinin azlığı yönünden (ahiret hayatının) daha eksik olduğuna dikkat çeker. Nitekim insanî nefislerin aklî idrake yakın bir idrak ile zâtlarını idrak ettiğine işaret ederek, insanî nefislerin zâtlarına ilişkin idrak ve şuurda bedene muhtaç olmadıklarını savunur. Zâta ilişkin şuurun ise nefis nezdinde en lezzetli şey olduğunu vurgular.⁵⁵

Behmenyâr'ın ahiret hakkında zannedilenlerin aklî şeyler olduğu şeklindeki düşüncesinin onun nefis-beden ilişkisi hakkındaki görüşleri çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Düşünür, nefis ve beden arasında bedenin ortadan kalkmasıyla bedenin ortadan kalkmasını gerektiren bir ilişki söz konusu olmadığını savunur. Bu bağlamda nefsin bedenden ayrılmasından sonra nefsin bedenin yetileriyle meşgul olmasının son bulduğunu kabul eden düşünüre göre söz konusu ayrılmadan sonra nefis kendi zâtı ile meşgul olur ve tam bir müşahede ile kendi zatını müşahede eder. Nitekim nefsin kendi zâtına ilişkin şuurunun bir alet vasıtası ile olmadığı ve nefsin bedenden ayrılmasından sonra nefisle birlikte var olmaya devam edecek olan yetinin ise aklî yeti olduğu düşüncesindedir.⁵⁶ Behmenyâr'ın bu düşüncelerini dikkate aldığımızda nefsin bedenden ayrılmasından sonra nefisle birlikte sadece aklî yeti var olmaya devam edeceğinden ötürü ahiret hayatı için zannedilen şeylerin aklî olacağı savunulması onun düşünceleri arasında bir iç tutarlılık şeklinde değerlendirilebilir. Behmenyâr'ın nefis-beden ilişkisi ve nefsin bedenden ayrılmasından sonraki durumuna ilişkin görüşlerinin şekillenmesinde İbn Sînâ'nın düşüncelerinin etkili olduğunu anlıyoruz.⁵⁷

İnsanî nefislerin zâta ilişkin şuuru talep ettiklerini, o nefislerin kendilerinden dolayı idraki istediklerini ve fillerini yaptıklarını açıklayan Behmenyâr, bununla bir eksikliğe sahip olduğumuzu demek istediğini belirtir. O eksikliğin idrak ve fiille giderilerek nefsin idrak ve fiille yetkinleşmesinin söz konusu olduğuna dikkat çekerek, bedenden ayrıldıktan sonra zâtının şuurunda olan her nefsin kuşkusuz bu idrakle temayüz ettiğini belirtir. İlâh, melekler ve sair ilimler/bilgiler gibi üstün makûllerle nefis nakışlanmış olduğunda, nefsin lezzet alması, rahatlığı ve mutluluğu daha üstün ve daha tam olur. Kuşkusuz nefsin hayatı basit nefsin hayatından daha üstün olur ve nefsin gücü yettiği kadarıyla başka nimetleri talep eder.⁵⁸

Her yetinin kendisine göre bir lezzeti ve bir elemnin var olduğunu, mesela öfke yetisi için baskın gelmeyi, arzu yetisi için ona uygun olan şeyi, hayal yetisi için isteği, akıl yetisi için ona muvafık ve uygun olan şeyi, dokunma duyusu için ona uygun olan şeyi örnek vererek koku alma ve görme yetileri için de durumun aynı olduğunu açıklar.⁵⁹ Bazı yetilerin kendileri için hazırlanan lezzetin farkında olmadığı konusunda görüş birliği olduğuna dikkat çeken Behmenyâr, tanzim

⁵⁵ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 57a.

⁵⁶ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 830; Ayşe Betül Karaaslan, *Behmenyâr B. Merzûbân'ın Nefs Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 81.

⁵⁷ İbn Sînâ, *eş-Şifâ: İlahiyât (2)*, 423-428; İbn Sînâ, *el-Mebde ve'l-Me'âd*, Ed. Mehdi Muhakkik (Tahran: İntişârâte Mutâlaât-e İslâmî Danişgâh-e MicGill 1984), 154-158.

⁵⁸ Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*, 57a.

⁵⁹ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 560-561.

edilmiş düzenli melodileri işitip onların farkında olmayan kimsenin durumunun buna örnek verir. Nefis ve beden arasındaki ilişkinin varlığı devam ettiği sürece, bazı sebeplerin ahirette nefislerimiz için hazırlanmış olan yetkinliklerden nefislerimizi engelledikleri görüşünde olan Behmenyâr, insanî nefsin beş duyunun zorlamalarına uymasının aklın zorlamalarına uymasından daha güçlü olması gibi, insanî nefsin duysal arzulara uymasının daha güçlü olduğu görüşündedir.⁶⁰

Sonuç

Behmenyâr, *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ* başlıklı eserinde nefsin bedenle birlikte var olduğu düşüncesini canlı/hayy kavramı hakkında ortaya koyduğu düşüncelerle savunmaya çalışır. Nefsin sahip olduğu yetiler üzerinden idrak/bilgi meselesini de ele alan düşünür, Meşşâî çizgiyi takip ederek idrakin idrak edende ortaya çıkan bir nitelik şeklinde meydana geldiğini savunur. Söz konusu niteliğin idrakin öznesinde meydana gelen bir iz veya idrak eden öznenin kendisi olduğu görüşündedir. Düşünüre göre söz konusu niteliğin idrak eden öznedeyken meydana gelmemesi durumunda idrak gerçekleşmez. İdrak sürecinde idrak eden öznedeyken ortaya çıkan iz bizzat idrak edilirken, onun hariçte mevcut olan kısmı ise bîlaraz idrak edilir. Behmenyâr, idraki Allah'ın idraki, yıldızların nefislerinin idraki ve ay-altı alemde yer alan canlıların idraki olmak üzere üç kısma ayırır. Allah'ın varlıkları idrakinin nesnelere var oluşundan önce olduğunu vurgulayan düşünür bu bağlamda Allah'ın varlıkları idrak etmesini, o varlıkların var oluşunun illeti kabul eder. Yıldızların nefislerinin idrakinin ise Allah'tan gelerek onlara arız olduğuna dikkat çeken Behmenyâr, ay-altı alemdeki canlıların idrakinin ise varlıkların var olmasından sonra meydana geldiğini savunur. Bu bağlamda ay-altı âlemde var olan canlıların idraklerinin idrak ettikleri nesnelere sonra gerçekleştiğini ve bütünüyle nesnelere bağlı olduğunu vurgular. İdrakin kendi içinde farklılık gösterdiği düşüncesi Behmenyâr'ın idrak konusunda ele aldığı meselelerden biridir. Söz konusu farklılığın hakikatlerin bütünüyle idraki ve varlıkların zahirleriyle idraki şeklinde tezahür ettiğine dikkat çeken düşünür, bu bağlamda akıl ve reviyeye yetilerinin birbirinden farklı olduklarını da savunur. Behmenyâr' risalenin sonunda lezzet ve elem kavramlarını inceleyerek bu iki kavramı nefsin yetileri bağlamında ele alıp bunlar arasındaki farkları ortaya koyar. Lezzetler hususunda bedensel ve aklî lezzetler ayrımını ortaya koyan Behmenyâr, insanın yetkinleşmesinde aklî lezzetlerin son derece önemli olduğu düşüncesindedir. Nefsin ölümden sonra nefsin bedensel yetilerinin yok olduğu, sadece aklî yetisinin varlığını devam ettirdiği düşüncesi üzerinden temellendirir. *Makâle Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs ve Kuvâhâ*'da Behmenyâr'ın özet şekilde ortaya koyduğu düşüncelerini *et-Tahsil*'de ayrıntılı olarak ele aldığı tespit ederek bu çalışmanın ilgili yerlerinde ilgili ayrıntılara yer verdik. Bu bağlamda onun bu makaledeki düşüncelerinin *et-Tahsil*'deki düşünceleriyle bir tutarlılık ve bütünlük arz ettiği söylenebilir. Düşünürün bu risalede ortaya koyduğu düşüncelerin arka planını

⁶⁰ Behmenyâr, *et-Tahsil*, 562, Behmenyâr, *Risaletün fi Merâtibi'l-Vucûd*, nşr. Salomon Poper, Behmenjâr ben el-Marzubân Der Persische Aristoteliker Aus Avicenna's Schule: Zwei metaphysische Abhandlungen von ihm Arabisch und Deutsch içinde (Leipzig: 1851), 25-28.

İbn Sîna'nın konuya ilişkin düşüncelerinin oluşturduğunu açıklar. Nitekim çalışmamızda ilgili yerlerde İbn Sîna'nın farklı eserlerinden yararlanarak filozofun öğrencisi Behmenyâr'ın düşüncelerine etkisini somut bir şekilde ortaya koyduk. Sonuç olarak Behmenyâr'ın İbn Sîna çizgisini takip ederek Meşşâî felsefe içerisinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- ARICI, Mustakim. *İbn Sînâ'nın Öğrencisi Behmenyâr B. Merzubân ve Felsefesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. çev. Zeki Özcan. Bursa: Alfa Yayınları, 2000.
- Behmenyâr. "Risaletün fî Merâtibi'l-Vucûd". mlf. Salomon Poper. *Behmenyâr ben el-Marzubân Der Persische Aristoteliker Aus Avicenna's Schule: Zwei metaphysische Abhandlungen von ihm Arabisch und Deutsch*. 17-28. Leipzig, 1851.
- Behmenyâr. *et-Tahsîl*. thk. Murtaza Mutahharî. Tahran: İntişârât-i Danişgâh-i Tahran 1375.
- Behmenyâr. *Makale Fî Ârâi'l-Meşşâiyyîn Fî Umûri'n-Nefs Ve Kuvâhâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nazif Paşa, Rakam 1350, 54b-57a.
- Daiber, Hans. "Bahmanyâr, Kîâ". *Encyclopaedia Iranica*. Ed. Ehsanyâr Shater. Erişim 6 Kasım 2024. [BAHMANYÂR, KÎÂ – Encyclopaedia Iranica](#)
- Dinânî, Gulamhüseyn İbrahimi. *Suhane İbn Sînâ ve Beyâne Behmenyâr*. Tahran: Muessese-e Pejuhişî Hikmet ve Felsefe-i İnan, 1392.
- Er-Râzî, Ebu Bekir. "Min Kitabi'l-Lezzeti". Mlf. Ebu Bekir er-Râzî, *Resâilu'l-Felsefiyye*. tsh. Paulus Kraus. Kahire: Paul Barbey Matbaası, 1939.
- er-Râzî, Fahreddin. *el-Mulahhas fi'l-Mantık ve'l-Hikme*. thk. İsmail Hanoğlu. Ürdün: el-Asleyn li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2021.
- Fârâbî. *İdeal Devlet*. çev. Ahmet Arslan. Ankara: Vadi Yayınları, 2004.
- Fârâbî. *Kitâbu Ârâ-i Ehli'l-Medînetü'l-Fâzilâ*. thk. Albîr Nâsrî Nâdir. Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1986.
- Gutas, Dimitri. *İbn Sînâ'nın Mirası*. çev. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- Hanoğlu, İsmail. *Râzî Düşüncesinde Felsefenin Temel Disiplinleri ve Pozitif Bilimler*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- İbn Sînâ. "fi'l-Kuvâ en-Nefsâniyye ve İdrakâtihâ". *Tis'a Resâil fi'l-Hikme ve'l-Tabiiyyât*. mlf. İbn Sînâ. 60-73. Kahire: Daru'l-Arab, 1989.
- İbn Sînâ. "Kitabu'l-Hudûd". *Tis'a Resâil fi'l-Hikme ve'l-Tabiiyyât*. mlf. İbn Sînâ. 71-102. Kahire: Daru'l-Arab, 1989.
- İbn Sînâ. *Ahvâlu'n-Nefs*. Paris: Dâru Byblion, 2007.
- İbn Sînâ. *Danişnâme-i 'Alâyî*. tsh. Muhammed Muin- S. Muhammed Mişkât- Takî Binîş. Tahran: İntişârâte Mevlâ, 1394.
- İbn Sînâ. *Danişnâme-i Alâî*. çev. Murat Demirkol. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- İbn Sînâ. *El-İşârât ve't-Tenbîhât*. thk. Mojtaba Zarei. Kum: Muessese-i Bustâne Kitâb, 1392.
- İbn Sînâ. *el-Mebde ve'l-Me'âd*. ed. Mehdi Muhakkik. Tahran: İntişârâte Mutâlaât-e İslamî Danişgâh-e MicGill 1984.
- İbn Sînâ. *el-Mebde' ve'l-Me'âd*. nşr. Abdullah Nurânî. Tahran: Müessese-i Mutalaât-i İslamî, 1363.
- İbn Sînâ. *en-Necât*. thk. Muhammedtâki Danişpejûh. Tahran: Muessese-i İntişârât-u Çâp-e Danişgâhe Tahran, 1379.

- İbn Sînâ. *en-Nefis min Kitabi's-Şifâ*. thk. Hasan Hasanzâde el-Âmulî. Kum: Muessese-i Bustâne Kitâb, 1397.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ: el-îlâhiyât*. thk. el-Eb Kanavâtî-Sâid Zâid. Kum: İntişarat-e Zevi'l-Kurbâ, 1434.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ: et-Tabî'yyât*. thk. Mahmûd Kâsım. Kum: Menşûrât-ı Zevi'l-Kurbâ, 1432.
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tembihleri*. çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbn Sînâ. *Kitabu'n-Necât fi'l-Hikmeti'l-Mantikiyyeti ve't-Tabiiyyeti ve'l-İlahiyyeti*. nşr. Macid Fahri. Beyrut: Daru'lâfaki'l-Cedide, 1982.
- İbn Sînâ. *Kitabu's-Şifâ: Metafizik II*. çev. Ekrem Demirli- Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ. *Uyûnu'l-Hikme*. thk. Abdurrahman Bedevî. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1980.
- Janssens, Jules. "Bahmanyâr Ibn Marzubân: A Faithful Disciple Of Ibn Sînâ?". *Before And After Avicenna*, Ed. D. C. Raisman- A. H. Al-Rahim. Leiden: Brill, 2003. 178-197.
- Karaaslan, Ayşe Betül. *Behmenyâr B. Merzûbân'ın Nefs Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karaman, Hüseyin. *Ebû Bekir Râzî'nin Ahlâk Felsefesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Malikov, Teymur. *Bahmanyâr's al-Taḥsîl: A study and translation of Book Two-Metaphysics*. Pisa: Scuola Normale Superiore, Doktora Tezi, 2023.
- Sebti, Maryam. "Intellection, imagination et aperception de soi dans le Livre du Résultat (kitâb al-Taḥsîl) de Bahmanyâr Ibn al-Marzûbân". *CHORA*, 3-4 (2005-2006), 189-210.
- Sebti, Maryam. "The Ontological Link Between Body and Soul in Bahmanyâr's Kitâb al-Taḥsîl". *The Muslim World*, 102 (July/October 2012), 525-540.
- Sözen, Kemal. "Behmenyâr'a Göre Zorunlu Varlık". *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2004), 1-26.